

IZMEĐU TRADICIJE I MODERNE:
Kulturni preobražaj Tuzle i okoline u austrougarskom periodu (1878-1918)

Autor:

Mr. sc. Omer Zulić

Izdavači:

JU Arhiv Tuzlanskog kantona
Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

Za izdavače:

Mr. sc. Omer Zulić
Prof. dr. Izet Šabotić
Mr. Jasmin Jajčević

Recenzenti:

Prof. dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Prof. dr. Sead Selimović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Prof. dr. Senaid Hadžić, Tuzla

Urednik:

Mr. Jasmin Jajčević

Lektori:

Hatidža Fetahagić, prof.
Mr. sc. Alma Hasukić

Korektura i registri:

Mr. Jasmin Jajčević
Selma Isić, prof.

Dizajn korica i prevod na engleski jezik:

Mr. Adnan Tinjić

Naslovna korica:

Fotografija „Jenji Dunja“, BiH/ATKT/FTG Z, 1061/A

Štampa:

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Za štampariju:

Mirela Aljić, direktor

Tiraž:

300 primjeraka

ISBN 978-9958-794-28-5 (Arhiv Tuzlanskog kantona)
ISBN 978-9926-9006-2-5 (Centar za istraživanje moderne i savremene historije)
ISBN 978-9926-8487-1-2 (Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 70088198

*Sva prava zadržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati
u bilo kojem obliku bez prethodne dozvole izdavača i autora*

Omer ZULIĆ

IZMEĐU TRADICIJE I MODERNE

**Kulturni preobražaj Tuzle i okoline u
austrougarskom periodu (1878–1918)**

Tuzla, 2026.

SADRŽAJ

<i>PREDGOVOR</i>	9
<i>FOREWORD</i>	13
UVOD	19
OPĆE KARAKTERISTIKE KULTURNIH PRILIKA U BOSNI I HERCEGOVINI U AUSTROUGARSKOM PERIODU	27
Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine.....	27
Demografske promjene u austrougarskom periodu	28
Kulturne prilike u Bosni i Hercegovini – <i>gdje se dvije velike civilizacijske struje susreću</i>	29
KULTURNO-HISTORIJSKE PRILIKE U TUZLI I OKOLINI OD SREDINE 19. STOLJEĆA DO AUSTROUGARSKE OKUPACIJE	41
Što negda bijahu sablje i buzdovani, to su sad knjige i časopisi	41
OSNOVNE KARAKTERISTIKE KULTURNOG RAZVOJA TUZLE I NJENE OKOLINE U AUSTROUGARSKOM PERIODU	55
Otpor okupaciji	55
Demografske promjene u Tuzli i okolini u austrougarskom periodu	57
Socijalna struktura stanovništva Tuzle i okoline	59
Etnička struktura stanovništva Tuzle u austrougarskom periodu.....	61
Donja Tuzla u očima putopisaca.....	64
Tuzla - grad orijentalne i evropske arhitekture	67
Na raskršću starog i novog puta	69
Industrijalizacija Tuzle	71
Kulturni preobražaj na temeljima industrijalizacije – Tuzla <i>evropski orijent koji vrijedi posjetiti</i>	75
Uticaj čitaonica, kulturno-prosvjetnih i pjevačkih društava u Tuzli i okolini, na razvoj kulture.....	96
Kulturno djelovanje Bošnjaka kroz rad čitaonica i kulturno-prosvjetnih i drugih društava u Okrugu Tuzla	113

<i>Kiraethane - centrale društvenog, prosvjetnog i kulturnog života Bošnjaka</i>	113
<i>Prva Doljno-tuzlanska kiraethana – druga bošnjačka čitaonica u Bosni</i>	116
Osnivanje i djelovanje bošnjačkih čitaonica u drugim kotarima Okruza Tuzla	122
Strukovna udruženja Bošnjaka u Tuzli i okolini.....	145
Pjevačka društva Bošnjaka	148
<i>Prvo bošnjačko pjevačko društvo u Tuzli</i>	149
Sokolska društva Bošnjaka u Tuzli i okolini	155
Djelovanje srpskih pjevačkih društava i čitaonica na kulturne prilike	158
<i>„Donjotuzlansko srpsko crkveno pjevačko društvo” i njegov doprinos razvoju kulturnih prilika u Tuzli</i>	162
Aktivnosti ostalih srpskih, pjevačkih društava u Tuzli i okolini.....	183
Djelovanje srpskih čitaonica i drugih društava u Tuzli i njenoj okolini	188
Djelovanje srpskih sokolskih društava u Tuzli i okolini.....	193
Kulturna postignuća hrvatskih pjevačkih i drugih društava.....	195
<i>Hrvatsko pjevačko društvo „Majevica” Tuzla</i>	196
<i>Ostala hrvatska pjevačka društva na području Okruza Tuzla</i>	207

Nacionaliziranje kulture - osnivanje i rad kulturno-prosvjetnih društava	210
Osnivanje i rad Pododbora „Prosvjete” na području Okruza Tuzla ..	212
Uticaj srpskih pjevačkih društava, čitaonica i kulturno-prosvjetnih društava na jačanje nacionalne svijesti	224
„Gajret” - korak u bolju budućnost.....	226
<i>Pioniri prosvjete, rada i napretka - Povjerenici i pododbori „Gajreta” u Okrugu Tuzla</i>	231
<i>Povjerenici „Gajreta” u Tuzli</i>	231
<i>Povjereništva „Gajreta” u drugim kotarima Okružne oblasti Donja Tuzla</i>	237
<i>Pododbori „Gajreta” u Tuzli i njenoj okolini</i>	243
Značaj čitaonica, kulturno prosvjetnih i drugih društava za afirmaciju Bošnjaka na kulturno-prosvjetnom i nacionalnom polju	246
„Napredak” – kulturom i prosvjetom pomoći čovjeku... ..	249

<i>Rad „Napretkovih” podružnica u Tuzlanskom okrugu.....</i>	250
Uticaj štamparija i štampe na kulturni život Tuzle i njene okoline	257
Biblioteke i knjižare – <i>spajaju u sebi istok i zapad</i>	273
Pozorišni život Tuzle i njene okoline i njegov uticaj na kulturne prilike i jačanje nacionalnih identiteta	280
Prvo bosanskohercegovačko (<i>a tuzlansko</i>) pozorište.....	287
ZAKLJUČAK	297
SUMMARY	303
IZVORI I LITERATURA.....	309
INDEX LIČNIH IMENA	327
INDEX GEOGRAFSKIH POJMOVA	341
RECENZIJE.....	347
BILJEŠKA O AUTORU	359

PREDGOVOR

Knjiga *IZMEĐU TRADICIJE I MODERNE: Kulturni preobražaj Tuzle i okoline u austrougarskom periodu (1878-1918)*, ima za cilj naučnu elaboraciju, opsežnije sagledavanje, istraživanje i razumijevanje kulturnih prilika u Tuzli i njenoj okolini zadnjih decenija osmanske, te tokom austrougarske uprave. U knjizi su obrađeni društveno-ekonomski, politički i kulturno-prosvjetni aspekti u Donjoj Tuzli i njenoj okolini, zadnjih decenija osmanske uprave (1851-1878). Taj vremenski period predstavlja početak modernog razvoja Donje Tuzle, svakako i u segmentu kulture. Naime, u navedenom periodu Donja Tuzla postaje značajan privredni, administrativni, politički i kulturni centar, te je od tog perioda imala sve značajniju ulogu. Razvijala se privreda, zasnovana na eksploataciji i proizvodnji soli, uglja, te poljoprivreda, zanatstvo i trgovina. Reforme su provedene u oblasti obrazovanja, kulture i zdravstva. Donja Tuzla se cestovno i željeznički povezuje sa važnim centrima: Sarajevo, Brčko i Zvornik. Stoga se može konstatovati da je to vrijeme i početak modernog razvoja Tuzle, koja postaje značajan centar šireg područja, kako na privrednom, administrativnom, vojnom, tako i na kulturnom planu.

Međutim, zatvorenost domicilnog, pogotovo bošnjačkog stanovništva, u tradicijskim okvirima, često je popimalo i konzervativne stavove, koji su se ogledali u slabom i sporom prihvatanju novog načina života, koje je sa sobom donijela nova, austrougarska uprava. Stoga, da bi u potpunosti razumjeli i shvatili odnos između tradicije i moderne, u knjizi su obrađene zadnje decenije osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, sa akcentom na Tuzlu, kao centar Zvorničkog sandžaka.

Temeljni dio knjige odnosi se na istraživanje kulturnih prilika u Tuzli i njenoj okolini u periodu austrougarske uprave. Pitanje kulturnog preporoda na širem tuzlanskom području bit će tretirano sa aspekta uticaja, koje su sa sobom donosili činovnici, prosvjetni i drugi radnici, doseljenici, (koji su dolazili na rad u industrijski bazen Tuzle), te domicilno stanovništvo, ali i sa aspekta tekovina kulturne i civilizacijske zaostavštine iz perioda osmanske uprave u Bosni i Hercegovini.

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije, dolazi do značajnih promjena koje je sa sobom donijela nova uprava, od političkih, društvenih, privrednih, kulturnih, zdravstvenih i drugih aspekata života. Industrijalizacijom Tuzle, javila se potreba za velikim brojem stručnih kadrova, koji su dolazili iz drugih dijelova Monarhije, a koji su sa sobom donosili iskustva, običaje, tradiciju, utičući tako direktno na razvoj, ali i preobražaj kulturnih prilika na tuzlanskom prostoru. Oni su sa sobom donosili nove običaje i kulturu, te na taj način stvarali temelje za svestraniji razvoj kulture na području Tuzle. Pod tim uticajima, dolazi do formiranja kulturnih, humanitarnih, pjevačkih i drugih društava, ali i prvog pozorišta, te biblioteka. Na taj način je

Tuzla, osim industrijskog, postala i značajan kulturni i administrativni centar jednog šireg područja i okosnica intenzivnijeg kulturnog razvoja i preporoda. Početni impulsi kulturnog preporoda, započeti od sredine 19. stoljeća, intenzivirani dolaskom i uticajem Austro-Ugarske Monarhije, tretirani su u sveukupnom političkom ambijentu, u navedenom periodu.

Uticaj privrede, posebno trgovine, te politike na kulturne prilike je bio itekako prisutan i izražen. Jaka centralna, austrougarska vlast, koja je nastojala kontrolisati sve tokove društveno-političkog, a naročito kulturno-prosvjetnog života u zemlji, s jedne, te djelovanje domicilnog stanovništva na kulturno-prosvjetnom polju, s druge strane, doprinijeli su u konačnici snažnijem razvoju obrazovanja i kulturnog uzdizanja. To je posredno dovelo do jačanja nacionalne svijesti. U tom smislu se djelovanje domicilnog stanovništva posmatra, analizira i istražuje, ne samo na kulturno-prosvjetnom, nego i političkom, ekonomskom, socijalnom i posebno planu jačanja nacionalnih identiteta.

Početni impuls razvoju kulturnih prilika u Tuzli i njenoj okolini, dali su imućniji građani, trgovci, posjednici, te sveštenstvo, odnosno vjerski službenici i drugi, malobrojni obrazovani građani. Zahvaljujući njihovoj inicijativi, istrajnosti i odlučnosti, ali i ekonomskoj podršci, na kulturno-prosvjetnom planu ostvareni su zapaženi rezultati.

Djelovanje i rezultati postignuti na kulturnom i prosvjetnom planu, kroz početne oblike organizovanja, putem čitaonica i pjevačkih društava, dovodili su do jačanja nacionalne svijesti. Na taj način, kultura je postala značajan faktor borbe i na političkom planu. Jedan od rezultata kulturnog uzdizanja i preporoda bilo je nacionalno osvješćenje stanovništva. Značajniji rezultati na tom planu, nisu mogli biti postignuti kroz početne forme kulturno-prosvjetnog rada, odnosno čitaonice i pjevačka društva, koja su bila organizovana na lokalnom nivou. To nije davalo mogućnost postizanja značajnijih, sveobuhvatnijih rezultata, na širem, bosansko-hercegovačkom prostoru.

S druge strane, bez obzira na brojnost, glavni elemenat borbe protiv austrougarske vlasti, te razvijanja nacionalne svijesti, postizao se kroz sistemski riješeno pitanje obrazovanja stanovništva. Stoga su značajniji rezultati na tom planu postignuti tek osnivanjem i djelovanjem nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava. Značaj navedenih društava ogleda se i u činjenici da su ona bila snaga, koja je uspjela uvezati i ujediniti stanovništvo (na konfesionalnoj osnovi), na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Nastala na tim osnovama, ta društva su neupitno postigla izuzetne rezultate, kako na prosvjetnom, kulturnom, tako i nacionalnom planu.

Uticaj trgovaca u pokretanju kulturnih aktivnosti, a kasnije i u nacionaliziranju kulture bio je značajan. Isti se javljaju kao osnivači čitaonica, pjevačkih društava, ali istovremeno obnašaju i određene političke funkcije. Zahvaljujući njihovoj ekonomskoj, odnosno materijalnoj podršci, obezbijedene su elementarne, materijalne pretpostavke za osnivanje i djelovanje raznih udruženja. Daljnjim razvojem kulturnih prilika, oni preuzimaju primat i u organizovanju kulturno-prosvjetnih društava sa nacionalnim predznakom. U

borbi za crkveno-školsku, vakufsko-mearifsku autonomiju, te osnivanju političkih stranaka, trgovci su također imali značajan uticaj. Na taj način su isti dali naročit pečat organizovanju i djelovanju na polju širenja i razvijanja kulturnih prilika, prosvjećivanja, ali i nacionalnog sazrijevanja.

U koncepcijskom smislu, glavno poglavlje knjige istražuje i analizira kulturne prilike u Donjoj Tuzli i njenoj okolini u periodu austrougarske uprave. S obzirom na složenost teme, odnosno kulturnih prilika u navedenom periodu, poglavlje je podijeljeno na više podpoglavljja. Tako su kulturne prilike razmatrane sa aspekta osnivanja i djelovanja čitaonica, pjevačkih društava, zatim nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava. Istraživanjem je obuhvaćeno i osnivanje štamparija i pokretanje listova i njihov uticaj na kulturne prilike u Donjoj Tuzli i njenoj okolini. Uticaj biblioteka i knjižara također je bio predmetom istraživanja. Osnivanje pozorišta u Donjoj Tuzli, prvog u Bosni i Hercegovini, također svjedoči o značajnom kulturnom razvoju u navedenom periodu. Budući da su svi oblici kulturnog djelovanja, koji su rezultat rada domicilnog stanovništva, egzistirali uglavnom na konfesionalnoj osnovi, na toj osnovi su i istraživani i naučno obrađivani.

Cilj istraživanja predmetne teme jeste da se na osnovu analize do sada istraženih i objavljenih, a posebno neobjavljenih historijskih izvora, upotrebom naučnih metoda, naučno istraži i rasvijetli razvoj kulture na širem tuzlanskom području, te ukaže na njegov uticaj na ukupne društveno-ekonomske i političke procese i širu društvenu zajednicu i obrnuto. Ovim istraživanjem se želi istaći i pozitivan kulturni razvoj Donje Tuzle u zadnjim decenijama osmanske uprave, te na tim osnovama daljnje praćenje razvoja i napretka na polju kulture u austrougarskom periodu. Na takav način nastoje se naučno valorizirati kulturno-civilizacijske tekovine naslijeđene iz osmanskog perioda.

Za potpuno razumijevanje predmetne teme, istraživanje je neophodno za praćenje sveukupnih društveno-ekonomskih, ali i političkih prilika u austrougarskom periodu. S jedne strane, novi ekonomski odnosi i novi način privređivanja, uticaj doseljenika, imali su uticaja i na kulturno djelovanje domicilnog stanovništva. S druge strane, stroga austrougarska politika stroge kontrole i cenzure, stvarala je kod domicilnog stanovništva upravo suprotan efekat od željenog, a što je u konačnici vodilo sve masovnijem udruživanju stanovništva. Na taj način se masovnost kod pojave čitaonica i društava, u odnosu na osmanski period, može posmatrati prevashodno sa aspekta otpora austrougarskoj upravi i borbi za određena prava.

Obrada naznačene teme zasnivala se prvenstveno na historijskoj metodi, koja podrazumijeva tematski i hronološki slijed događaja, te uzročno-posljedične veze istih. Osim naznačene, u znatnoj mjeri se koristila i komparativna metoda, osobito u dijelu kompariranja dosadašnjih naučnih rezultata sa istraženim historijskim izvorima, te kompariranje historijskih izvora sa drugim dostupnim izvorima, prvenstveno listovima i štampom. Komparativna metoda je bila nezaobilazna i u samom korištenju historijskih izvora različite provenijencije. S obzirom na temu koja je bila predmet naučne elaboracije u određenoj mjeri su

korištene i kvantitativne metode, odnosno statistička metoda, zatim analitičko-sintetička, metoda indukcije, dedukcije, te metoda deskripcije.

Knjiga obrađuje uzroke kulturnog razvoja, povezanost kulturnih prilika sa društveno-ekonomskim, uzročno-posljedičnim vezama sa političkim i drugim segmentima djelovanja društva u navedenom periodu, te efektima kulturnog uzdizanja na društvo u cjelini, a naročito u dijelu nacionalnog buđenja i djelovanja. S obzirom da se knjiga bazira najvećim dijelom na historijskim izvorima prvog reda, ista naučnoj i široj javnosti pruža obilje do sada nepoznatih činjenica, u oblasti kulture. Tu se prije svega misli na arhivske fondove i zbirke *Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Tuzlanskog kantona, Državnog arhiva u Osijeku, zatim legat Muzeja Istočne Bosne u Tuzli, te zbirke Narodne i univerzitetske biblioteke „Derviš Sušić“ Tuzla.*

Također, u knjizi je u značajnoj mjeri korištena dostupna štampa iz navedenog perioda, koja ima poseban značaj za obradu predmetne teme. Naime, štampa, za razliku od drugih historijskih izvora, vjerno prenosi atmosferu, ambijent, mišljenja i stavove ljudi, njihove strahove, želje, stremljenja i slično. Štampa ima mogućnost, da čitaocu pruži mogućnost kontemplacije, u prošlost, u život ljudi tog perioda. Stoga štampa predstavlja nezaobilazne historijske izvore neophodne za potpunije razumijevanje određenih događaja i rekonstrukciju prošlosti. S obzirom na značaj štampe autor se odlučio da određeni broj tekstova iz štampe prenese u izvornom obliku, kako bi čitaocima dodatno pobudio interes za knjigom. To su listovi: *Bosansko-Hercegovački glasnik, Behar, Bosanska Vila, Bošnjak, Nada, Gajret, Front Slobode, Musavat, Muslimanska sloga, Ogledalo, Novi Behar, Sarajevski list, Srpski pokret*, te kalendari: *Gajret, Prosvjeta i Napredak.*

Knjiga donosi obilje novih informacija, do sada nepoznatih ili u manjoj mjeri poznatih naučnoj javnosti. U knjizi su otklonjene i određene nejasnoće u vezi sa razumijevanjem razvoja kulturnih prilika, kao i pogrešne interpretacije u dosadašnjim naučnim pristupima istraživanju i interpretaciji kulturnih prilika. Naravno, ova knjiga ne pretenduje dati konačne odgovore na sva otvorena pitanja, već da u određenoj mjeri doprinese shvatanju i razumijevanju kulturnih prilika u domenu izučavanja lokalne historije.

Knjiga ima za cilj da bude korištena ne samo od strane naučne javnosti, nego prevashodno, svih građana Tuzle i njene okoline, koji su zainteresirani za spoznaju historijskih procesa, događaja i ljudi iz prošlosti. S obzirom na tematiku, računamo na značajan interes šire javnosti za sadržaj knjige. Stoga knjiga sadrži mnogobrojne priloge u formi fotografija, razglednica, dokumenata i slično, kako bi na taj način dodatno zainteresirali i animirali širu javnost. Osim toga, preneseni tekstovi iz listova koji su publikovani u prošlosti, također imaju za cilj da široj javnosti prenesu atmosferu života ljudi Tuzle i njene okoline u istraživanom periodu. Stoga, smatramo da će knjiga biti zanimljiva, kako naučnoj, stručnoj, kulturnoj, tako i široj javnosti.

Autor

FOREWORD

The book *BETWEEN TRADITION AND MODERNITY: The Cultural Transformation of Tuzla and its Environs during the Austro-Hungarian Period (1878-1918)* aims to provide a scientific elaboration, a comprehensive overview, research, and an understanding of the cultural conditions in Tuzla and its surroundings during the final decades of Ottoman rule and throughout the Austro-Hungarian administration. The book examines the socio-economic, political, and cultural-educational aspects of Lower Tuzla (Donja Tuzla) and its vicinity during the last decades of the Ottoman administration (1851-1878). This timeframe represents the beginning of the modern development of Lower Tuzla, particularly within the cultural sphere. Namely, during this period, Lower Tuzla emerged as a significant economic, administrative, political, and cultural center, playing an increasingly prominent role from that point forward. The economy expanded based on the extraction and production of salt and coal, alongside the development of agriculture, crafts, and trade. Reforms were implemented in the fields of education, culture, and healthcare. Lower Tuzla was connected via road and rail to major centers such as Sarajevo, Brčko, and Zvornik. Consequently, it can be stated that this era marks the onset of the modern development of Tuzla, which became a key regional hub in economic, administrative, military, and cultural terms.

However, the insularity of the local population, particularly the Bosniaks, within traditional frameworks often manifested in conservative attitudes, reflected in the slow and reluctant acceptance of the new lifestyle introduced by the Austro-Hungarian administration. Therefore, to fully comprehend the relationship between tradition and modernity, the book examines the final decades of Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina, with an emphasis on Tuzla as the center of the Sanjak of Zvornik.

The fundamental part of the book is dedicated to researching cultural conditions in Tuzla and its environs during the period of Austro-Hungarian rule. The question of cultural revival in the wider Tuzla area is treated from the perspective of the influences brought by civil servants, educators, and other professionals, as well as immigrants (who came to work in the Tuzla industrial basin) and the local population. It also considers the cultural and civilizational legacy inherited from the period of Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina.

With the occupation of Bosnia and Herzegovina by the Austro-Hungarian Monarchy, significant changes were introduced by the new administration across political, social, economic, cultural, medical, and other aspects of life. The industrialization of Tuzla created a demand for a large number of skilled personnel from other parts of the Monarchy, who brought with them their own experiences, customs, and traditions, thereby directly influencing the development and transformation of cultural conditions in the Tuzla region. They introduced new customs and culture, thus laying the foundations for a more

multifaceted cultural development in the area. Under these influences, cultural, humanitarian, choral, and other societies were formed, alongside the establishment of the first theater and libraries. In this way, Tuzla became not only an industrial hub but also a significant cultural and administrative center for the wider region and the backbone of a more intensive cultural development and revival. These initial impulses of cultural rebirth, which began in the mid-19th century and intensified with the arrival and influence of the Austro-Hungarian Monarchy, are analyzed within the overall political climate of the period.

The influence of the economy, particularly trade, and politics on cultural conditions was highly present and pronounced. On one hand, a strong central Austro-Hungarian authority sought to control all facets of socio-political and, especially, cultural-educational life in the country; on the other, the activities of the local population in the cultural and educational fields ultimately contributed to a more robust development of education and cultural advancement. This indirectly led to the strengthening of national consciousness. In this sense, the actions of the local population are observed, analyzed, and researched not only within cultural and educational contexts but also on political, economic, social, and specifically national identity-building levels.

The initial impetus for the development of cultural conditions in Tuzla and its environs was provided by affluent citizens, merchants, landowners, and the clergy—namely, religious officials and other few educated members of society. Thanks to their initiative, persistence, and determination, as well as their economic support, notable results were achieved in the cultural-educational sphere.

The activities and results achieved in the cultural and educational fields—through early forms of organization such as reading rooms and choral societies—led to the strengthening of national consciousness. Consequently, culture became a significant factor in the political struggle. One of the primary outcomes of this cultural elevation and revival was the national awakening of the population. However, more significant results in this regard could not be achieved solely through these early forms of cultural-educational work, such as reading rooms and choral societies, which were organized at a local level. Such localized efforts did not allow for the achievement of more significant, comprehensive results across the wider territory of Bosnia and Herzegovina.

On the other hand, regardless of their numbers, the primary element of the struggle against Austro-Hungarian rule and the development of national consciousness was achieved through a systemically addressed approach to public education. Therefore, significant results in this field were only realized with the establishment and operation of national cultural-educational societies. The importance of these societies is further reflected in the fact that they served as a force that managed to connect and unite the population (on a confessional basis) across the entirety of Bosnia and Herzegovina. Established on these foundations, these societies unquestionably achieved exceptional results in educational, cultural, and national terms.

The influence of merchants in initiating cultural activities and, later, in the nationalization of culture was substantial. They emerged as founders of reading rooms and choral societies while simultaneously holding various political offices. Their economic and material support provided the fundamental prerequisites for the establishment and operation of various associations. As cultural conditions further evolved, they took the lead in organizing cultural-educational societies with distinct national prefixes. Merchants also exerted significant influence in the struggle for church-school and waqf-mearif (endowment-educational) autonomy, as well as in the formation of political parties. In this manner, they left a unique mark on the organization and expansion of cultural opportunities, education, and national maturation.

In a conceptual sense, the main chapter of the book investigates and analyzes the cultural conditions in Lower Tuzla (Donja Tuzla) and its environs during the period of Austro-Hungarian rule. Given the complexity of the subject matter-specifically the cultural landscape of the era-the chapter is divided into several subchapters. Thus, cultural conditions are examined from the perspective of the establishment and activities of reading rooms, choral societies, and national cultural-educational societies. The research also encompasses the founding of printing houses and the launching of journals, as well as their impact on cultural life in Lower Tuzla and its surroundings. The influence of libraries and bookstores was also a subject of investigation. The founding of the theater in Lower Tuzla, the first in Bosnia and Herzegovina, further attests to the significant cultural development during this period. Since all forms of cultural activity resulting from the initiatives of the local population existed primarily on a confessional basis, they have been researched and scientifically processed accordingly.

The aim of researching this topic is to scientifically investigate and illuminate cultural development in the broader Tuzla region based on the analysis of previously explored and published works, and especially unpublished historical sources. By employing scientific methods, the study highlights the influence of culture on overall socio-economic and political processes and the wider community, and vice versa. This research seeks to emphasize the positive cultural development of Lower Tuzla during the final decades of Ottoman rule and, on that basis, track further progress in the cultural sphere during the Austro-Hungarian period. In doing so, it attempts to scientifically valorize the cultural and civilizational achievements inherited from the Ottoman era.

To fully understand the subject matter, the research finds it necessary to track the overall socio-economic and political circumstances of the Austro-Hungarian period. On one hand, new economic relations, modern commercial methods, and the influence of immigrants impacted the cultural activities of the local population. On the other hand, the rigid Austro-Hungarian policy of strict control and censorship produced an effect quite contrary to what was intended, ultimately leading to the increasingly mass-scale association of the population. Consequently, the widespread emergence of reading rooms and societies,

compared to the Ottoman period, can be viewed primarily as a form of resistance against the Austro-Hungarian administration and a struggle for specific rights.

The treatment of the specified topic was based primarily on the historical method, involving a thematic and chronological sequence of events and their causal relationships. In addition, the comparative method was used to a significant extent, particularly in comparing existing scientific results with researched historical sources, and in comparing historical documents with other available materials, primarily journals and the press. The comparative method was also indispensable in the use of historical sources of various provenances. Given the nature of the scientific elaboration, quantitative and statistical methods were employed to a certain degree, followed by analytical-synthetic methods, induction, deduction, and description.

The book examines the causes of cultural development, the connection between cultural circumstances and socio-economic conditions, the cause-and-effect relationships with political and other segments of societal activity in the specified period, as well as the effects of cultural elevation on society as a whole, particularly regarding national awakening and activism. Since the book is largely based on primary historical sources, it provides the scholarly and general public with a wealth of previously unknown facts in the field of culture. This primarily refers to the archival holdings and collections of the *Archives of Bosnia and Herzegovina*, the *Archives of Tuzla Canton*, the *State Archives in Osijek*, followed by the legacy collections of the *Museum of Eastern Bosnia in Tuzla*, and the collections of the „Derviš Sušić“ *National and University Library in Tuzla*.

Furthermore, the book extensively utilizes available print media from the specified period, which holds particular significance for addressing the subject matter. Unlike other historical sources, the press faithfully conveys the atmosphere, environment, opinions, and attitudes of the people, as well as their fears, desires, aspirations, and the like. The press has the power to offer the reader a chance to contemplate the past and the lives of the people of that period. Therefore, print media represents an indispensable historical source necessary for a more complete understanding of certain events and the reconstruction of the past. Given the importance of the press, the author decided to include a number of historical articles in their original form to further stimulate the reader's interest in the book. These include the following publications: *Bosansko-Hercegovачki glasnik*, *Behar*, *Bosanska Vila*, *Bošnjak*, *Nada*, *Gajret*, *Front Slobode*, *Musavat*, *Muslimanska sloga*, *Ogledalo*, *Novi Behar*, *Sarajevski list*, *Srpski pokret*, as well as the almanacs (calendars): *Gajret*, *Prosvjeta*, and *Napredak*.

The book brings a wealth of new information, previously unknown or lesser-known to the academic community. It also resolves certain ambiguities regarding the understanding of cultural developments, as well as misinterpretations found in prior scholarly approaches to the research and interpretation of cultural conditions. Naturally, this book does not claim to provide definitive answers to all open questions, but rather aims to contribute to

some extent to the comprehension and understanding of cultural circumstances within the field of local history.

The book is intended to be used not only by the academic community but, primarily, by all citizens of Tuzla and its surroundings who are interested in learning about the historical processes, events, and people of the past. Given the subject matter, we anticipate significant interest from the general public in the book's content. Therefore, the book contains numerous supplements in the form of photographs, postcards, documents, and the like, as a way to further engage and attract the wider public. Furthermore, the reproduced articles from publications printed in the past also aim to convey the atmosphere of daily life for the people of Tuzla and its surroundings during the period under study. Consequently, we believe that the book will be of interest to academic, professional, and cultural circles, as well as to the general public.

Author